

Effectieve preventie gedragsproblemen

Door de inzet van beproefde programma's¹

Henk Blok

was senior onderzoeker bij het Kohnstamm Instituut, e-mail hblok@kohnstamm.uva.nl.

Myrthe Haster

was van 2011-2015 promotiestudent bij het Kohnstamm Instituut voor de uitvoering van het hier beschreven onderzoek.

Het pedagogisch-didactisch klimaat dat in een klas heerst, bepaalt mede of gedragsproblemen toenemen of juist afnemen. Door onderzoek in de laatste tien tot vijftien jaar is nieuwe kennis beschikbaar gekomen over gedragsprogramma's die daadwerkelijk vruchten afwerpen. In dit artikel gaan we in op de meerwaarde van het gebruik van Taakspel en PAD (Programma Alternatieve Denkstrategieën) tegelijkertijd.

In 2010 bracht de Onderwijsraad advies uit over de omgang met leerlingen die gedragsproblemen vertonen. Kernvraag was hoe het onderwijs aan leerlingen met gedragsproblemen verbeterd kan worden. Het antwoord dat de Onderwijsraad formuleerde is als gevolg van de invoering van passend onderwijs nog steeds even actueel als relevant voor schoolleiders en IB-ers. Het werken aan gedragsproblemen op school begint met een professioneel lerarenteam dat zorgt voor een duidelijke structuur met heldere gedragsregels. Het basiszorgaanbod voor alle leerlingen bestaat uit een pedagogisch-didactisch klimaat waarin gewenst gedrag wordt vastgesteld, geoefend en beloond, terwijl ongewenst gedrag wordt genegeerd en zo nodig bestraft.

Combinatie

Taakspel is bij uitstek een programma voor klassenmanagement. Het geeft leerkrachten een effectief middel om een gestructureerd en veilig klasklimaat te creëren, onder andere door het scheppen van een heldere en positieve structuur en het bevorderen van positieve leerkracht-leerling interacties en relaties tussen leerlingen onderling. Taakspel leert leerlingen evenwel niet rechtstreeks sociale vaardigheden aan. Het preventieprogramma PAD doet dat wél. Het leert leerlingen emoties te herkennen en effectieve prosociale en emotionele vaardigheden toe te passen. Zowel rond Taakspel als PAD is effectiviteitsonderzoek verricht, in de Verenigde Staten naar de oorspronkelijke Amerikaanse versies (Good Behavior Game, respectievelijk Paths- Promoting Alternative Thinking Strategies), in Nederland naar de daarvan afgeleide Nederlandse versies. Uit onderzoek aan de Erasmus Universiteit blijkt dat Taakspel-kinderen na afloop van het programma minder externaliserend gedrag vertonen en betere relaties met leeftijdsgenoten hebben. Wat betreft PAD wijst onderzoek aan de Universiteit Utrecht op positieve effecten op het emotiebegrip van kinderen en op ADHD, oppositioneel gedrag en andere gedragsproblemen.

Complementaire werking?

Tussen 2011 en 2015 hebben wij onderzoek verricht naar de complementaire werking van Taakspel en PAD. Taakspel creëert een gestructureerde klasomgeving waarin leerlingen zich veilig voelen. PAD bouwt hierop voort door het aanbieden van de sociaal-emotionele competenties die nuttig zijn ter voorkoming van gedragsproblemen. Vanwege deze complementariteit bestaan er positieve verwachtingen over de preventieve werking, indien Taakspel en PAD tegelijk worden aangeboden. De verwachting is dat van de twee programma's samen een sterkere preventieve werking uitgaat dan van Taakspel alleen. In het onderzoek hebben we leerlingen uit drie condities met elkaar vergeleken: een Taakspel-conditie, een Taakspel-plus-PAD-conditie en een controleconditie waarin géén gedragsinterventieprogramma is aangeboden. Zie het kader op deze pagina voor de opzet van het onderzoek.

Frequentie en ernst van gedragsproblemen

Aan het eind van leerjaar 4, na twee interventie jaren, vertonen minder leerlingen in de Taakspel-conditie én in de

Taakspel-plus-PAD-conditie gedragsproblemen dan in de controleconditie. Tussen de twee interventiecondities is er geen verschil. Om een idee van de grootte van de verschillen te geven: in de controleconditie loopt het percentage leerlingen met gedragsproblemen tussen begin- en eindmeting op van 31 naar bijna 50 procent. In de interventiecondities is daarentegen sprake van een daling, van 38 naar 33 procent in de Taakspel-conditie en van 41 procent naar 25 procent voor Taakspel-plus-PAD. Ook wat betreft de ernst van de gedragsproblemen zijn de twee interventiecondities in het voordeel. In dit geval is er wél een verschil tussen Taakspel en Taakspel-plus-PAD: de laatste conditie doet het nog net iets beter dan Taakspel alleen. Beide verschillen zijn een jaar later nog steeds aantoonbaar, ook al zijn de scholen in dat jaar niet meer begeleid.

Leerkracht-leerlingrelaties

In de beide interventiecondities zijn de relaties tussen leerkrachten en leerlingen minder conflictueus dan in de controleconditie. Tussen Taakspel en Taakspel-plus-PAD is geen verschil. Genoemde verschillen doen zich overigens alleen voor direct na afloop van de interventies. Een jaar later op de follow-upmeting zijn ze niet meer aantoonbaar.

Sociaal-emotionele ontwikkeling

Leerlingen in de interventiecondities vertonen na twee jaar minder slachtofferschap dan in de controlegroep. Tussen de twee interventiecondities vonden we geen verschil. Deze bevindingen gelden zowel voor relationeel slachtofferschap (bijvoorbeeld dreigen met het opzeggen van de vriendschap) als voor fysiek slachtofferschap (bijvoorbeeld slachtoffer zijn van lichamelijk geweld). Op de follow-upmeting onderscheidt alleen nog de Taakspel-plus-PAD-conditie zich van de controleconditie. Wat betreft de sociaal-emotionele competenties scoren leerlingen in de Taakspel-plus-PAD-conditie hoger dan in de beide andere condities. Dit effect

Opzet van het onderzoek

Bij de start van het onderzoek hebben 650 leerlingen meegewerkt, verdeeld over 30 scholen. Drie jaar later was dit aantal afgenomen tot 382 leerlingen van 23 scholen, deels als gevolg van het feit dat scholen geen belang meer zagen in de laatste meetronde aangezien de interventie was beëindigd. Gelukkig kon achteraf worden vastgesteld dat de uitval van leerlingen waarschijnlijk geen gevolgen heeft gehad voor de vergelijkbaarheid tussen de condities. De schoolklassen zijn op een enkele uitzondering na volgens toeval verdeeld over drie condities:

- een conditie waarbij in leerjaar 3 Taakspel is geïmplementeerd, evenals een jaar later in leerjaar 4 (Taakspel)
- een conditie waarbij in leerjaar 3 Taakspel is geïmplementeerd en een jaar later in leerjaar 4 tevens PAD (Taakspel-plus-PAD)
- een conditie waarin in de leerjaren 3 en 4 géén gedragsinterventieprogramma gebruikt is (controle).

De invoering van de programma's is ondersteund door medewerkers van Hogeschool Windesheim Flevoland en het Seminarium voor Orthopedagogiek. Er zijn vier meetrondes geweest: start leerjaar 3 (beginmeting), eind leerjaar 3 (tussenmeting), eind leerjaar 4 (eindmeting) en eind leerjaar 5 (follow-upmeting). Metingen zijn gedaan binnen onder andere de volgende gedragsdomeinen: gedragsproblemen, leerkracht-leerling relaties en sociaal-emotionele ontwikkeling. Binnen elk domein zijn twee of drie instrumenten ingezet. Voor sommige instrumenten fungeerden leraren als informant (bijvoorbeeld de Conflictschaal van de Leerkracht Leerling Relatie Vragenlijst), voor andere schalen de leerling (bijvoorbeeld de Conflictschaal van de Young Children's Appraisal of Teacher Support).

blijkt een jaar later op de follow-upmeting nog steeds aantoonbaar.

Nieuwe inzichten

Het is niet verrassend – want al eerder aangetoond – dat Taakspel een gunstig effect heeft op het terugdringen van gedragsproblemen bij jonge leerlingen. Nieuw is wel dat Taakspel daarnaast een gunstig effect heeft op de kwaliteit van de leerkracht-leerlingrelaties (minder conflicten) en op de sociale competenties van leerlingen (minder slachtofferschap). Nieuw is ook dat de combinatie van Taakspel en

Van de twee programma's samen gaat een sterkere preventieve werking uit

PAD nog net iets gunstiger uitpakt dan Taakspel alleen, met name omdat de gedragsproblemen in de gecombineerde conditie minder ernstig zijn dan in de Taakspel-conditie. En ook gunstiger omdat er op de follow-upmeting sprake is van minder slachtofferschap in de Taakspel-plus-PAD-conditie dan in de beide andere condities. Verheugend is dat de effecten op twee van de drie domeinen enigszins duurzaam zijn, namelijk op gedragsproblemen en op de sociaal-emotionele ontwikkeling. Een jaar na beëindiging van de interventies zijn ze namelijk nog steeds aantoonbaar. Alleen voor de kwaliteit van de leerkracht-leerlingrelatie geldt dat niet. Dat komt misschien omdat leerlingen bij leerjaarwisselingen vaak ook van leerkracht wisselen. Zonder continuering van Taakspel steken dan toch weer conflictueuze leerkracht-leerlingrelaties de kop op.

Nieuwe vragen

Behalve nieuwe inzichten levert het onderzoek natuurlijk ook weer nieuwe vragen op. We noemen er drie. De eerste heeft betrekking op de duurzaamheid van de interventies. In het onderzoek duurden de interventies slechts twee jaar. Het is de vraag wat er gebeurt als Taakspel ook in de hogere leerjaren van de basisschool, vanaf leerjaar 5 tot en met 8, aangeboden wordt. Blijken de effecten dan misschien nog wat sterker te zijn? Een ordelijk klasklimaat is in beginsel in alle leerjaren evenzeer van belang. Het is eigenlijk zonde om effectieve routines die in een voorafgaand leerjaar opgebouwd zijn, in volgende leerjaren los te laten of te laten versloffen.

De tweede vraag betreft de integratie van Taakspel en PAD. In het onderzoek zijn deze twee programma's niet geïnte-

greerd maar naast elkaar aangeboden. Dat wil zeggen dat in het begin van leerjaar 4 Taakspel is aangeboden en dat pas na de introductiefase van Taakspel begonnen is met de PAD-lessen. Nu we weten dat Taakspel-plus-PAD voordelen biedt boven Taakspel alleen, komt de vraag op of het niet beter is Taakspel en PAD om te bouwen tot één geïntegreerd programma, liefst natuurlijk voor alle leerjaren 3 tot en met 8. Bij deze 'klus' moet goed gekeken worden naar ervaringen uit de VS, waar deze twee programma's al enkele jaren geleden samengevoegd zijn. Over de effecten op de schoolvorderingen van leerlingen kunnen we op grond van het eigen onderzoek weinig zeggen, simpelweg omdat we er geen aandacht aan hebben besteed. Dat wil natuurlijk niet zeggen dat zulke effecten oninteressant zijn. Uit onderzoek elders blijkt dat Taakspel een positief, zij het bescheiden, effect heeft op het leertempo van leerlingen, zie de review van Korpershoek en anderen. Voor PAD is dat overigens niet vastgesteld, maar gezien de doelen en aanpak van PAD valt dat misschien ook niet te verwachten. We zouden graag willen weten wat het effect van Taakspel-plus-PAD is op het leren van kinderen, liefst gekoppeld aan een interventie die doorloopt tot en met leerjaar 8. Onze veronderstelling is dat deze interventie leidt tot vermindering van ordeverstoring gedrag, wat een gunstig effect heeft op de effectieve leertijd en dat heeft weer een gunstig effect op de schoolvorderingen.

Literatuur

- Haster, M., & Blok, H., Van Lier, P. A. C., Oostdam, R. J., & Van Overveld, C. W. (2015). Preventie van gedragsproblemen van leerlingen in het basisonderwijs: effecten van Taakspel en Taakspel-plus-PAD (eindrapport). Amsterdam: Kohnstamm Instituut.
- Ince, D. (2009). Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Taakspel'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Ince, D. (2010). Databank effectieve jeugdinterventies: beschrijving 'Programma Alternatieve Denkstrategieën (PAD)'. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Korpershoek, H. en anderen (2014). Effectieve strategieën en programma's voor klassenmanagement in het primair onderwijs. Groningen: GION onderwijs/onderzoek.
- Onderwijsraad (2010). De school en leerlingen met gedragsproblemen. Den Haag: Onderwijsraad.
- Van Overveld, K., & Louwe, J. (2007). Effectief werken aan sociale competenties; het PAD-leerplan. JSW, jrg. 91, februari, 20-23.

Noten

¹ Het onderzoek is gefinancierd door het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap in het kader van de prijsvraag Onderwijsbewijs, een programma om het evidence-based werken in het onderwijs te versterken (project ODB10013). Het onderzoek is mede ontworpen en uitgevoerd met hulp van Prof. Dr. P. A. C. van Lier (Vrije Universiteit Amsterdam), Prof. Dr. R. J. Oostdam (Universiteit van Amsterdam) en Dr. C. W. van Overveld (Seminarium voor Orthopedagogiek). De implementatie van de programma's Taakspel en PAD is ondersteund door medewerkers van Hogeschool Windesheim Flevoland en het Seminarium voor Orthopedagogiek.